

Újraértékelni a Horthy-korszakot

L. NAGY ZSUZSA

Nem nyomdai oka van annak, hogy e cikk címe után nincs írásjel. A mondatot jól ismerjük, legalábbis két formájában. Az egyikben felszólítást, követelést kifejező felkiáltójellel szerepel. A másik kérdőjelet tesz a végére, kifejezve ezzel kétségeit: újraértékelni egészében vagy csak részleteiben? De létezik harmadik változat is. Az, amelyik kijelentő formát ad a mondatnak, végére pontot tesz, letargikusan és lemondóan, azzal a több évtizedes tapasztalattal a háta mögött, hogy politika és ideológia számos, a történetoktatást bénító beavatkozása után ismét egy újabbal kell szembesülni. Mi hát a tényleges helyzet? Valóban újra kell értékelni a két háború közötti magyar rendszert, vagy talán valami másról van szó?

Több évtizedes kutatói és oktatói munkásságom tapasztalatai szerint az 1919-1945 közötti Magyarország történetének részben kutatása, mindenekelőtt azonban oktatása, sem 1919, sem 1945 után nem haladhatott öntörvényűen, a történettudománynak mint szakmanak követelményeit követve. 1945 előtt a közoktatás, de az egyetemi oktatás, a kutatás sem tartott igényt a korszak szakszerű feltárására, hiszen az nem „történeti”, hanem ténylegesen napi politikai téma, politológiai studium lehetett csak. A közoktatásban nem a korszak történetének tárgyalása, hanem csupán apologetikus általánosságok közlése szerepelt Trianon igazságtalanságainak hangsúlyozásával összefüggésben.

1945 után egészen új szempont érvényesült a történeti kutatásban és az oktatásban is. A közel-, a félmúlt előlépett történeti múlttá, a politológia szférájából a történettudományba került, a közoktatási intézményekben tananyaggá vált. Ennek kétségtelenül volt némi indokoltsága, már csak az elmúlt idő tartama miatt is, a történeti távlat bizonyos növekedése következtében. Egy újabb vesztes háború után újrainduló oktatásban lehetetlen lett volna nem szólni az ország háborús részvételéről, az ahhoz vezető útról. A történeti kutatás valamint az iskolai oktatás lehetőségét azonban egyaránt, de távolról sem teljesen azonos mértékben, már kezdetben korlátozta az új hatalom, végletesen az 1949-es fordulat után, ideológiai-politikai érdekeket helyezve a kutatás és oktatás fölé. A kutatás, ha lassan is, alapjában véve a hatvanas évek derekától, előbb szabadult béklyóiból, mint az oktatás. Ez időtől egy sor olyan történeti monográfia jelent meg, amelynek anyaga, a történeti valóság rekonstruálására irányuló törekvése, amit gyakran szemléletnek, szemléletváltozásnak neveztek, ma is megállja a helyét, s lehetővé tette volna, hogy az iskolákban is reálisabb kép jelenjék meg a Horthy-korszakról.

Nem szándékom szépíteni a helyzetet. A kiadványok nagyobb része, főleg a munkásmozgalommal foglalkozók, előzetes koncepciók igazolását szolgálták. A történelemtanárok azonban nemcsak ezekből szerezhettek ismereteket. Voltak olyan pedagógus-továbbképző intézetek, amelyek a kutatás legfrissebb eredményeit juttatták el a tanárokhoz. Közülük is kiemelkedett a budapesti, ahová a történészek évről évre a legkiválóbb kutatókat hívták meg, kizárólag szakmai szempont alapján.

Visszatérve kiinduló pontomhoz: meggyőződéseim szerint nem arról van szó, hogy az eddigiektől tökéletesen különböző értékelést kellene adnunk a Horthy-korszakról, hogy az újraértékelés lenne a feladat. Nem, még akkor sem, ha jól tudjuk – s ennek indokoltságát vitatni sem érdemes – hogy minden generáció, minden korszak másként néz a történeti múltra, mint azt az előtte járók tették. A Horthy-korszak újraértékelésének igénye az elmúlt években nem a szakma szempontjából kompetens történészek részéről merült fel, hanem rajtuk kívül állók sokféle összetételű és sokféle indíttatású köréből.

Minden hatalmi-politikai rendszer jellegét bizonyos objektív tényezők, körülmények határozzák meg: jogrendszer, társadalmi mobilitás, központi hatalom és társadalom viszonya stb. Ha ezek közül csak néhányat veszünk is számba, mivel a teljes részletezést egy cikk keretei nem engedhetik meg, bizonyos, hogy a két háború közötti magyar politikai rendszert autoritatív, tekintélyuralmi, jobboldali-konzervatív rendszernek kell minősítenünk, amelynek hatalmi-politikai elitje Trianon revíziójához lekötve magát éppen a trianoni Magyarország alapvető problémáira nem volt képes választ adni, egy elmúlt világ, egy elmúlt hatalom szivárványától, s még csak nem is saját jól értelmezett hatalmi érdekeinek szolgálatától elvakítva.

Elegendő utalni a választójogi rendszerre, s nem is azért, mert a szavazásra jogosultak körét szűken állapította meg, hanem azért, mert az 1920. évi intermezzótól eltekintve 1939-ig a tucatsnyai város kivételével mindenütt a nyílt szavazás módszerét alkalmazta. Ez egyedülálló volt Európában és a szabad véleménynyilvánítást intézményesen lehetetlenné tette – figyelembe véve a helyi rendfenntartó- és közigazgatási szervezetek, személyek hatalmát.

Semmiféle értékelés, újraértékelés nem tudhatja megmásítani a tényt, hogy a birtokstruktúrában nem következett be olyan érdemi változás, amely a nagybirtok rovására intézményesen erősítette volna a közép- és jómódú birtokos paraszti kategóriát, a polgár parasztok rétegét. Földreform és telepítési kezdeményezések éppen a legszegényebb paraszti rétegek számát gyarapították.

Hasonló a helyzet a jogalkotás terén.

Az ellenforradalmi rendszer törvényhozása nemcsak eltávolodott a dualista rendszer liberális, befogadó szellemétől, hanem annak ellenkezőjébe fordult. Miközben az ország német anyanyelvű lakosságának mindinkább lehetővé tette, egészen a katonaköteleseknek a Waffen-SS-be történt besorozásáig, hogy kinyilvánítsa, nem a magyar állam, hanem a német Harmadik Birodalom alattvalójának tekinti magát, egyidejűleg kitalálta a magyar nemzetből azt a többszázezer zsidónak minősített polgárt, aki generációkon át asszimilálódott, ősei vallását is elhagyva, amely a magyar gazdaság, tudomány és kultúra felvirágoztatásában kiemelkedő szerepet játszott s abban a hitben élt, egészen deportálásáig, hogy a magyar nemzet tagja éppen úgy, mint bárki más.

Az ilyen alapvető, meghatározó tényezőket még lehetne sorolni, de a korszakot oktatók számára felesleges lenne.

A fentiekkel távolról sem azt kívántam mondani vagy bizonyítani, hogy nincs szükség a Horthy-korszak oktatásának változtatására, sokoldalúbbá s történetibbé tételére. Éppen ellenkezőleg. Mit kellene hát tennie a tanárnak, az oktatásnak, a tankönyvnek s a hozzá kapcsolódó segédanyagoknak? (A kutatás feladatait most mellőzöm).

Legáltalánosabban az mondható, hogy ki kell szélesíteni a korszak tárgyalásának tematikáját, ami elkerülhetetlenül és feltétlenül megköveteli a korábbi arányok alapvető megváltoztatását. A tematika kiszélesítése – együtt az arányok változtatásával – azt jelenti, hogy a korábbinál jóval nagyobb teret kell szentelni a mindennapi élet, az életmód bemutatásának, hogy a politikatörténet rovására a valós gazdasági viszonyok, a társadalom tényleges helyzetének tárgyalása kell, hogy tért nyerjen. A Horthy-korszakot s annak oktatását éppen olyan szinessé, elevenné lehet tenni, mint bármely korábbi évszázadét, amikor még azt is bemutatjuk, hogy főúri kertekben milyen virágokat, növényeket ültettek előszeretettel, hogy Mátyás udvarában hogyan étkeztek, milyen tudományos és művészeti ágakat támogattak. A Horthy-korszakkal kapcsolatban sem felejtkezhetünk el arról, hogy van a gazdaság, a technika fejlődésének egy olyan objektív, öntörvényű folyamata, amely társadalmi következményekkel is jár, s amelyet a politika csak részben tud befolyásolni. Teljes kifejtés helyett ismét csak néhány gondolatot tudok felvillantani.

A Horthy-korszak talán legjellemzőbb vonása a rendszer ellentmondásossága, s ezt feltétlenül érzékeltetni kell. Magyarországon a két háború között többpárti parlamentáris rendszer működött, *formálisan* nem, vagy alig különbözve a kontinens polgári demokráciáitól. Mi több, a magyar parlament akkor is megvolt, benne akkor is jelen volt a polgári liberális-demokratikus valamint szocialista ellenzék – képviselői között zsidókkal –, amikor Mussolini majd Hitler ezt a „polgári csökevényt” felszámolta, s a III. Birodalom csizmája alatt nyögő Európában magának a magyar parlamentnek a léte, összetétele, kirívó kuriózumnak számított.

Csakhogya a magyar parlamentáris-politikai-hatalmi szisztéma kezdettől fogva mindvégig lehetetlenné tette, hogy alkotmányos (parlamentáris) úton bármiféle hatalom-, elitváltás következzen be. Hiányzott a törvényi garanciája az olyan alapvető demokratikus – ha tesszük, európai – állampolgári jogoknak, mint az egyesülés, gyülekezés, szólás stb. szabadsága. A helyi hatóságok (jegyző, csendőr stb.) azt is megakadályozhatták – igaz törvényes úton – hogy parlamenti képviselők gyűlést tarthassanak.

A választójogi rendszert, mely kétségtelenül igyekezett korlátozni a jogosultak körét, elsősorban ebből a szempontból érte bírálat az elmúlt időkben. A dolog bonyolultságát mi sem mutatja jobban, mint hogy ez a korlátozott magyar választójogi rendszer előbb adott szavazati jogot a nőknek (bárha feltételekhez kötve), mint a demokrácia egyik mintá államának tartott Svájc. Ugyanakkor s ugyanez a rendszer az 1920. évi intermezzótól eltekintve, 1939-ig érvényben tartotta – tucatnyi város kivételével – a nyílt szavazás rendszerét. Olyan módszer volt ez, amelyet a kontinensen, az európai demokráciákban sehol sem alkalmaztak, s a hazai parlamentáris rendszert ezek köréből kizárta.

További ellentmondás volt, hogy míg a belügyi hatóságok erőteljesen korlátozták, engedélyhez kötötték a pártalapítást, az újságindítást – különösen ellenzéki irányzatok esetében, s ezért például a Kossuth Párt, az októbristák soha nem kaphattak lapalapítási engedélyt – egy, az 1930-as évek első felében készült belügyminisztériumi felmérés szerint az országban több mint tizennégyezer társadalmi szervezet, egyesület, kör, klub működött. Ez még akkor is tekintélyes szám, ha tudjuk, hogy közéjük sorolták az akkor még önkéntes tűzoltóegyesületek tömegét. Ez a szám azonban, figyelembe véve az egyesületek megoszlását jelleg, földrajzi hely, létszám stb. tekintetében, feltétlenül arra utal, hogy volt lehetőség a társadalom önszerveződésére. Az egyesületek, körök stb. ugyan kifejezték a társadalom strukturális elkülönülését, mégis, minden réteg számára lehetővé tették saját szervezeteik létrehozását az arisztokráciától a gyári munkásságig.

Az ellenforradalmi rendszer egészét, teljes hatalmi-politikai elitjét és tevékenységét Trianon revíziójának óhaja vezérelte. Ez határozta meg a belpolitikai agitációt-érvelést, ez irányította a külpolitikát, amely az olasz szövetségtől végül is a végzetesnek bizonyult némethez, s a második világháborúban való magyar részvételhez vezetett, hogy Magyarország – akárcsak az első világháború végén – ismét csak a legyőzöttek, a vesztesek oldalán kerüljön ki a katalizmából.

Mindezzel szorosan összefüggött annak hirdetése, hogy az országot, a magyarságot illeti meg vezetőszerep a Duna-medencében, hogy mivel e vezető szerepet erővel-erőszakkal visszaszerezni nem lehet, a kultúrát kell bevetni, a magyar kultúrfölényt kell részben megteremteni, részben biztosítani. Ennek a politikai-hatalmi érvelésnek és törekvésnek kedvező következménye is volt, mégpedig a hazai iskolarendszer fejlesztésében, az értelmiségi elitképzés anyagi bázisának és intézményeinek megteremtésében. A programot, amit *Bethlen István* miniszterelnök és kultuszminisztere, *Klebelsberg Kunó* indított, utódaik folytatták, így *Hóman Bálint* kultuszminiszter is. Ennek következtében az analfabéták aránya felére csökkent, s a megmaradt 7% a felnőtt lakosság idős korú agrárnépességéből került ki elsősorban. A polgári iskola az iparosok, kiskereskedők és nem utolsósorban a munkások gyerekeinek iskolájává alakult, az érettségizettek száma több mint háromszorosára emelkedett. Máig működnek azok a „magyar intézetek”, amelyeket akkor alapítottak Berlinben, Bécsben, Rómában, Párizsban. Mindez a hagyományos középosztály társadalmi összetételében is hozott változást.

Mégis, s mindezek ellenére, s miközben a „hivatalos ideológia” a nemzetfenntartó parasztság fontosságát hirdette, éppen a szegényparasztság maradt ki abból a lehetőség-ből, hogy iskoláztatása révén a társadalmi felemelkedés útjára léphessen. Éppen ez volt az oka annak, hogy a tehetségmentés mozgalma társadalmi kezdeményezésre, nem utolsósorban a református egyház és tanítói munkássága révén indult meg. A gondolatot a magyar értelmiség legjobbjai támogatták, anyagiakkal is, így születhetett meg a Győrffy-kollégium.

Az arányváltoztatás és az ellentmondásosság bemutatása megkívánja, hogy (feldolgozásokban) az oktatásban történeti helyére kerüljön a munkásmozgalom. A feladat egyáltalán nem könnyű, de a kéznél levő monográfiák felhasználásával megoldható. Mozgalomról csak azt követően lehet beszélni, ha magának az ipari munkásságnak az

összetételét, életviszonyait, politikai orientáltságát bemutattuk. Olyan tényekre gondolok, mint a szakmunkások arányának lecsökkenése kb. 30%-ra, a női munkaerő rendkívül magas aránya, a bérek és jövedelmek olyan alakulása, hogy a szakmunkásság elérte a korszakban dalban megénekelte ideális havi 200 pengő fixet is, hogy a könnyűipari nőmunkások nálunk s mindenütt másutt alacsonyabb bére rontja le az „osztály” jövedelmét, hogy visszatérően súlyos probléma – legalábbis 1938-ig, a győri program beindításáig – a munkanélküliség.

Munkásmozgalomról szólva különösen kirívó a régi gyakorlat, amely a nemzeti és köz-történettől ténylegesen elkülönítve tanította a munkásmozgalmat, azt remélve, így ad annak különleges hangsúlyt, így teremthet olyan képzetet, hogy a korszak politikatörténetének ez volt a meghatározó eleme. Még ezen belül is félreinformálás volt jellemző, amennyiben „a” mozgalom a kommunista mozgalmat kellett jelentse, holott ténylegesen az ipari munkásoknak csak igen szerény hányadát érintette meg az illegális kommunista szervezkedés. A magyarországi munkásmozgalom szociáldemokrata mozgalom volt, de ez nem vált világossá sem a munkásmozgalmi kiadványokból, sem a tankönyvekből. Ez annál érthetlenebb, mert ehhez még a keresztény-szocialista szervezkedés, valamint a harmincas évek nyilas szervezkedésének teljes negligálása társult. Holott ezek bemutatása megvilágíthatta volna, hogy a „keresztény-nemzeti”, majd erőteljes német befolyás alá került Magyarországon tényleges bázisa, szervezett ereje csak a szociáldemokráciának volt, vagyis, hogy a magyar munkásság e negyedszázadban is demokratikus, szocialisztikus irányzathoz kötődött, olyan irányzathoz, amely Európában elfogadott és természetes volt. S még valami. Ezen az sem változtatott, hogy rövid időre s a kevéssé képzett munkások között olyan radikális nézetek is népszerűségegre tehettek szert, amilyeneket a nyilasok fogalmaztak meg. A legfontosabb azonban az, hogy noha a két háború közötti országban egyetlen pártnak sem volt százezres tagsága, szervezetileg s ideológiailag egyaránt összefogott keretben, ez a százezer a hazai ipari munkásoknak csak szerény hányadát tette ki.

Az elmúlt időkben szinte semmi hely sem jutott az életviszonyok, az életmód bemutatásának, hacsak nem a munkásság, az agrárszegénység kétségtelen hátrányos helyzetét vetítették ki az egész társadalomra. A két háború közötti ország viszonyait azonban nem elsősorban a népesség társadalmi helye, még csak nem is jövedelme határozta meg kizárólagosan, hanem az, hogy hol élt: a fővárosban, vidéki városban, falun, nagybirtokon mint szerződött cseléd. A lakóhely az élet minden szféráját, minden lehetőségét meghatározta és egyben be is határolta. Mindazok a technikai vívmányok, az urbanizációval kapcsolatos előnyök, amelyek a fővárosban és részben a vidéki városokban is adtak voltak, minden lakosa elérhette és élvezhette, bármilyen társadalmi réteghez tartozott is, hiányoztak, vagy csak igen kis részben kínálóztak az ország más településein. Ezt már a maga idején is jól látták. A Magyar Szemle cikkírója 1939-ben a budapesti lakosról az állapította meg, joggal, hogy „legyen bár csak egyszerű munkás ... a közszolgáltatások bőségét kapja, aszfaltos jó utat, világítást, közlekedést stb... Nagyobb hányadában a Magyarországon fellelhető legmagasabb életforma dinamizmusát élheti át és érezheti maga körül.”

Az életkörülmények alakulásának fontos része volt a társadalombiztosítási rendszer kiépítése, a minimálbér, a fizetett túlóra, a fizetett szabadság bevezetése stb. Nem kevésbé az, hogy a technika új vívmányai is „mindenkihez” szóltak: ilyen volt a rádió, ilyen volt a mozi, a film, amely természetesen egyfajta ideált is népszerűsített az úri magyar középosztály szempontjából. A szabadidő, amely hétvégét vagy nyári két hetet jelentett, új szokásokat teremtett, a „week-endét”, a nyaralását, a sportét, a szórakozását. Az „úri”, a „fehér sportok” (tenisz, vívás, vitorlázás) ugyan elérhetetlenek voltak munkás vagy kispolgári rétegek számára, de az úszás, a turisztika és hasonlók valóságos divattá váltak. S hozzájuk még mozgalmi élet is társult. A szociáldemokraták munkásotthonaiban nemcsak politikai előadásokat tartottak, hanem ott működtek az egész közösséget átfogó dalárdák, zenekarok, színiegyüttesek, Szociáldemokraták és jórészt kommunisták teremtették meg a gödi tábor, amit máig legenda övez.

Szabadidő és eltöltése a társadalom csaknem minden rétege számára adott volt: ki-maradt azonban belőle a parasztság, az agrárszegénység. Továbbá: ha egyébként sem-

mi sem tenné, úgy éppen a szabadidős intézmények és rendezvények demonstrálnák, hogy bár a két háború között sok tekintetben csökkentek az egyes rétegek közötti távolságok, lényegüket tekintve mégis megmaradtak. A jogászbál Budapesten nem volt összetéveszthető az iparegyesület báljával, mert résztvevői oly mértékben különböztek egymástól.

IRODALOM

- L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1919-1945. Egyetemi jegyzet. KLTE Debrecen, 1991.
 L. Nagy Zsuzsa: A Horthy jelenség = Budapesti Könyvszemle, 1991. tél.
 L. Nagy Zsuzsa: Középosztály – kispolgárság: értékrend és életstílus. = Debreceni Szemle, 1993. december.
 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.
 Fazekas György: Miskolci toronyóra. Magvető Kiadó, Budapest, 1976.